

האם למדו חכמי יוון מתורת ישראל?

ידוע שחכמי יוון הושפעו מחכמת בבל ומצרים, ולפי פילון האלכסנדרוני ואריסטובולוס מפניאס (הוגה יהודי אלכסנדרוני בן המאה השנייה לפנה"ס) - גם מתורת ישראל. הדבר אפשרי כיוון שמפגשים בין יהודים ליוונים קדמו בהרבה לזמנו של אלכסנדר מוקדון ול"תקופה ההלניסטית".¹ יוספוס אף מצטט בחיבורו "נגד אפיון" עדות של קליארכוס מסולי, תלמיד של אריסטו, שמורו פגש חכם יהודי, שוחח עמו ארוכות בעניינים שונים והתפעל מידיעותיו וממידותיו, והודה שלמד ממנו הרבה. ואכן ידוע שיהודים הגיעו גם לאסיה הקטנה, שבה התגורר אריסטו מספר שנים. בספרות היוונית שנשתמרה מתקופה זו אין כמעט התייחסות מפורשת ליהודים וליהדות, ולכן מניחים רוב החוקרים שלפני התפשטות הנצרות השפיעה תרבות יוון על ישראל, אך לא להפך, בניגוד לעמדתו של ההיסטוריון מרטין הנגל הטוען כי במפגש בין תרבויות זורמות השפעות בשני הכיוונים. טענתו של יוספוס היא כי "לא ראינו אינה ראייה", ולדעתו התעלמו הוגי יוון בכתביהם מעם ישראל מפני שנאת ישראל שבהם. הוא מביא דוגמה נגדית מהקטיוס מאבדירה שבכתביו - שאך קטעים מהם נשתמרו - הוא דן בישראל הרבה, ובאהדה.

אך באין עדויות ישירות, ניתן לזהות השפעה תרבותית בהשוואות טקסטואליות, כדלהלן. אחד החוקים בפרשתנו הוא איסור על ריבית (כג: כ-כא). אפלטון ואריסטו שללו את הריבית באופן נחרץ, בעוד שבאתונה של זמנם הייתה הבנקאות מפותחת מאוד והריבית - חוקית ומקובלת, כמו שהייתה כבר קודם לכן בבבל ובמצרים, שבהן אוצרות המלוכה והמקדשים היו הבנקים שהלוו בריבית.² במזרח הקרוב הקדמון, רק תורת ישראל שללה את הריבית - ובצורה גורפת - והשראה חיצונית בעניין זה יכלו אפלטון ואריסטו לקבל רק ממנה. אמנם ייתכן שהגיעו לשלילת הריבית בעצמם, מתוך התבוננות במשברי חובות פרטיים וכלליים השכיחים בשיטות כלכלה המבוססות על ריבית, אך ההשערה שקיבלו השראה מהתורה בנידון מתחזקת בשל הקבלות שאנו מוצאים בין לשונם ללשון התורה.

אפלטון מבקר את האוליגרכים על שלא הגבילו בחוק צריכה ראווה וועל שהיו מלווים בריבית כסף לבזבזנים ששקעו בחובות, ומשתפחו החובות בשל הריבית ניצלו את מצבם הדחוק של הלווים, רכשו את אדמותיהם בזול, וכך גרמו לריבוי העניים במדינה ("המדינה" 8: 555C ואילך). הוא מכנה שם את הקרן "עוקץ", שבאמצעותו תופח הריבית ומתרבה כ"ילדים" לכדי "משפחה". ביטוי המקורי של אפלטון - STING (בתרגומו של JOWETT) - משמעו לפי הלסקיקון של Liddel & Scott גם נשיכת/עקיצת בעלי חיים. קשה שלא לראות בזה הקבלה לפועל "נשך" המופיע בתורה עשר פעמים כמטפורה לעוולת המלווה ולמצוקת הלווה בשלוש היקרויות של איסור הריבית: שמ' כב: כד (פעם אחת), ויק' כה: לו-לז (פעמיים) ודב' כג: כ-כא (שבע פעמים).

יש לציין שאפלטון שולל את הריבית עד כדי כך שלדעתו במקרה של הלוואה בריבית פטור הלווה מלפרוע אף את הקרן (חוקים ספר 5, 742),³ אם כי הוא מצדיק גביית ריבית כקנס על עיכוב בפירעון חוב (חוקים, ספר 11, 920).

גם אריסטו, תלמידו של אפלטון, שולל את הריבית, בנימוק שונה מזה של אפלטון, הדומה לפרשנות חז"ל. נימוקו של אריסטו הוא מטפיזי-מהותי כביכול, ותואם את גישתו הטלאולוגית

¹ נושא זה נחקר בהרחבה. מומיליאנו (פרק רביעי עמ' 75) למשל מציין כי כנראה דוד המלך העסיק שכירי חרב כרתיים, ומלכים אחרים ביהודה העסיקו שכירי חרב יוונים. Momigliano, A. *Alien Wisdom, the Limits of Hellenization*, Cambridge, 1975/1978. לפי ביקרמן (פרק שלישי עמ' 13) (Bickerman E.: *The Jews in the Greek Age*, 1988) קיימו גולי בבל מגעים עם שכירי חרב יוונים בצבא נבוכדנצר, וסוחרים יהודיים סחרו עם יוונים באסיה הקטנה וגם במצרים. למעשה כבר שלמה המלך סחר עם אסיה הקטנה. פה ושם יש בספרות היוונית אזכור לישראל. הירודוטוס (מאה חמישית לפנה"ס) מציין בהיסטוריה שלו ii104 את מנהג המילה של תושבי "פלסטינה"; אריסטו עצמו מזכיר את "ים-המלח" שב"פלסטינה" ומתאר את תכונותיו (מטאורולוגיקה II.iii359a18-19). כמו כן נתגלו במקומות שונים בארץ ממצאים ארכאולוגיים יוניים מתקופת בית ראשון. ראה מאמרו של Stager, L. R. "When Canaanites and Philistines Ruled Ashkelon", *Biblical Archeological Review*, Mar/Apr 1991; idem, "Why Were Hundreds of Dogs Buried at Ashkelon", *BAR* May/June 1991.

² רשמית היו בתרבויות אלו מגבלות ופיקוח על שערי הריבית, אך בפועל הן לא נשמרו במיוחד.

³ מקבילה לזה דעתו של התנא רבי מאיר: "תנו רבנן: שטר שכתוב בו רבית - קונסין אותו, ואינו גובה לא את הקרן ולא את הרבית, דברי רבי מאיר. וחכמים אומרים: גובה את הקרן ואינו גובה את הרבית" (בבא מציעא עב, ע"א).

הכללית. לדעתו נועד הכסף אך ורק להקלת סחר החליפין ואינו מתרבה מטבעו,⁴ לכן עקרונית אין למלווה זכות לגבות ריבית על הלוואתו. בנוסף לשינוי הטעם, נוקט אריסטו גם מטפורה שונה מזו של אפלטון ומדמה את המלווה ל"רועה זונות" (אתיקה לניק. 4: 2 1121). מה מקור הרעיון? ובכן, גם מטפורה זו נשמעת כהד לדברי תורה, שכן בפרשתנו נסמכו איסורי קִדְשָׁה, קִדְשׁ ואתנן זונה (כג: יח-יט) לאיסור ריבית (שם: כ-כא).

(יח) לֹא תִהְיֶה קִדְשָׁה מִבְּנוֹת יִשְׂרָאֵל וְלֹא יִהְיֶה קִדְשׁ מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל.

(יט) לֹא תִבְיֵא אֶתְנֶן זֹנָה וּמַחִיר כָּלֵב בֵּית ה' אֶל־לִהְיֶה לְכָל נָדָר כִּי תִעָבֵת ה' אֶל־לִהְיֶה גַם שְׁנֵיהֶם.

(כ) לֹא תִשִּׁיף לְאַחִיךָ נֶשֶׁף פָּסֶף נֶשֶׁף אֶכֶל נֶשֶׁף כָּל דָּבָר אֲשֶׁר יִשָּׁף.

(כא) לְנִכְרֵי תִשִּׁיף וּלְאַחִיךָ לֹא תִשִּׁיף לְמַעַן יִבְרַכְךָ ה' אֶל־לִהְיֶה בְּכָל מַשְׁלַח יָדְךָ עַל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אָתָּה בָּא שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ.

קשר הלכתי ישיר בין שני הנושאים אין, אם כי יש פרשנים שהתלבטו אם דורשים כאן סמוכין וכיצד. מכל מקום מעוררת סמיכות זו אסוציאציה שהמלווה בריבית - שלרוב הוא בעיקר מתווך פיננסי המלווה לראובן את כספו של שמעון - אחראי למעשה הפסול כסרסור לדבר עברה. הדבר אמנם נראה רחוק, אך לא מן הנמנע שהרעיון נצנץ אצל אריסטו, אם וכאשר אכן למד את פרקנו מאותו חכם יהודי, המתואר בדיווח שמייחס יוספוס לקליארכוס.

הרב ד"ר יצחק דב פריז
ירושלים

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע

⁴ פוליטיקה I: 10 1258b. בימי הביניים נתפרשה כוונתו שהכסף עקר, אך הדברים עמומים ואין כאן המקום להאריך בזה. לגבי גישת חז"ל בנידון ע' מאמרי במדור זה מספר 443, פרשת בהר-בחוקותי תשס"ב.